

دانشمندی با اندیشه‌هایی به امتداد ده قرن

مهدیه سالار کیا

اشاره

هنوز از پس دیوار بلند قرن‌ها، سیمای آشنای دانش‌پژوهی هویداست که کرانه‌های قلمرو علوم روزگار خود را به تمامی درنوردید و ستون‌های محکمی در داروسازی، کیمیاگری، فلسفه و موسیقی برپا داشت. شهرتش نه محدود به مرزهای زادگاهش شد و نه مخصوص دوران حیاتش بود. ذهن پویا و تراوش‌های فراگیر آن، قدرت استدلال بالا، پشتکار در گردآوری و جمع‌بندی یافته‌های علمی و نتیجه‌گیری از آن‌ها در سایه‌ی آزمون‌های شخصی و عملی از ویژگی‌های مثال‌زدنی اوست که از گذشته تاکنون، از سوی دانشمندان علوم گوناگون مورد تقدیر و ستایش بوده است. او را رازی می‌خوانند که هیچ رازی از عالم به‌ناور علوم، در رویارویی با اراده‌ی نیرومند و دیدگاه جست‌وجوگرش، مجالی برای روی‌پوشیدن نیافت...

کلیدواژه‌ها: داروسازی، کیمیاگری، پزشکی، بیماری.

در خاطر جهان علم ثبت شد. بنابه زندگی‌نامه‌ای که از خود وی به‌جا مانده است بسیاری، نخستین یافته‌ها در زمینه‌های پزشکی، روش‌های درمانی، شیمی و کیمیاگری را به او نسبت داده‌اند. در آغاز به موسیقی علاقه‌مند شد و به قولی، عود می‌نواخت و شاید آواز هم می‌خواند. اما

در سال ۲۵۱ هجری قمری ابوبکر محمدبن زکریای رازی در شهر قدیمی ری به دنیا آمد؛ دانشمند مسلمانی که بزرگ‌ترین پزشک قرون وسطی در سراسر جهان لقب گرفت و با تولدش این گوشه از هستی به‌عنوان زادگاه و محلی دیگر برای نشر اندیشه‌هایی نو و فراگیر،

بعد به مطالعه‌ی متون علمی به زبان‌های هندی، سریانی و یونانی روی آورد و به‌خوبی ریاضی، ستاره‌شناسی، فلسفه و شیمی را فراگرفت. اصول پزشکی را نیز از علی بن سهل ربان-فیلسوف و پزشکی از مرو-آموخت و سپس آن‌چه را که از منابع گوناگون کسب کرده بود، با تکیه بر مشاهده‌ها و تجربه‌های شخصی‌اش، به‌صورت مراجعی ارزنده از خود به‌جا گذاشت.

از همان آغاز جوانی در زادگاهش به‌عنوان پزشکی ماهر شهرت یافت و به مقام ریاست بیمارستان‌المقتداری در شهرری رسید. بسیار سفر می‌کرد و در دوران خلافت المکتفی که پیوسته بین ری و بغداد در سفر بود، به‌عنوان رئیس بیمارستان بغداد نیز برگزیده شد. گفته می‌شود که پس از مرگ المکتفی، رازی نیز به ری بازگشت درحالی‌که او را شیخ می‌نامیدند و چندین حلقه از دانش‌پژوهان نیز او را دربرمی‌گرفتند. پرسش‌های علمی که برای افراد گوناگون مطرح می‌شد در نخستین حلقه از دانش‌پژوهان رازی-که بیرونی‌ترین حلقه را تشکیل می‌دادند-مورد بحث قرار می‌گرفت و چنان‌چه برای آن، پاسخی پیدا نمی‌شد، به حلقه‌های درونی‌تر راه می‌یافت تا سرانجام رازی به‌عنوان هسته‌ی مرکزی این جامعه‌ی علمی به آن پاسخ می‌گفت.

رازی نخستین کسی بود که از آبله و سرخک به‌عنوان بیماری‌های میکروبی یاد کرد و با مقایسه‌ی دو بیماری آبله و آبله‌مرغان، تفاوت‌های میان آن‌ها و نشانه‌های هریک را یادآور شد. نتیجه‌ی این بررسی‌های همه‌جانبه در مورد بیماری‌های گوناگون، در کتاب‌الجوداری و الحساب وی آمده است که یک فرهنگ پزشکی خانگی مناسب برای زمان‌هایی است که امکان دسترسی به پزشک وجود ندارد. این کتاب که تاکنون بیش از ۱۲ بار به لاتین و دیگر زبان‌های اروپایی برگردانده شده است در ۳۶ فصل، دستورهای درمانی بیماری‌های گوناگون را دربرمی‌گیرد و به پرهیزها و داروهایی که در هر آشپزخانه یا اردوگاه نظامی دورافتاده یافت می‌شود، اشاره می‌کند. اعتبار اطلاعات این کتاب

چنان است که فرهنگ بریتانیکا^۱ نوشته‌های رازی را دربردارنده‌ی مطمئن‌ترین تعریف‌ها درباره‌ی بیماری‌ها دانسته که توسط یک پزشک ایرانی مسلمان، در قرن نهم میلادی ارائه شده است.

او هم‌چنین با نگاهی مستقل به بیماری‌های مربوط به کودکان نخستین کتاب را در این زمینه تألیف کرد و از این‌رو است که اکنون او را پدر پزشکی کودکان می‌خوانند. از سوی دیگر، نقش وی به‌عنوان پیشگامی در عرصه‌ی چشم‌پزشکی و تشریح دستگاه عصبی به‌خوبی پذیرفته شده است.

در روش‌های درمانی رازی، تغذیه‌ی مناسب و منظم و استفاده از پرهیزهای غذایی جایگاهی ویژه داشت. او به‌منظور برآورد اثر دارویی مواد گوناگون و اثرهای جانبی آن‌ها نخست، آزمایش‌هایی روی جانوران انجام می‌داد. در جراحی مهارت داشت و نخستین کسی بود که از تریاک به‌عنوان داروی بیهوشی بهره گرفت و هم او بود که تب را یک سازوکار دفاعی بدن، در رویارویی با عوامل بیماری‌زا معرفی کرد.

به باور رازی، میان تمامیت روح و سلامت جسم ارتباطی نزدیک موجود است و پافشاری وی بر اثر عوامل روحی-روانی در سلامت جسم، ریشه در این اندیشه داشت.

رازی در کنار پزشکی از تهیه‌ی مواد دارویی نیز لذت می‌برد. از او به‌عنوان کامل‌کننده‌ی روش‌های تقطیر و استخراج یاد می‌شود؛ روش‌هایی که به کشف سولفوریک اسید انجامید و راه تهیه و کشف دیگر اسیدهای معدنی را برای کیمیاگران دیگر هموار کرد. رازی نخستین کسی بود که تقطیر و پالایش نفت‌خام را در تولید کرزول-که در گذشته به‌عنوان روغن چراغ، و امروزه به‌عنوان سوخت جت کاربرد داشته و دارد-به‌ثمر رساند و از این‌رو، به نخستین کیمیاگر شهرت یافت.

به‌عنوان یک شیمی‌دان، الکل را از تخمیر مواد قندی به‌دست آورد و بنابراین او را کاشف اتانول می‌دانند. وی این ماده را پس از پالایش، برای استفاده‌های دارویی معرفی کرد. آن‌چه

فرهنگ بریتانیکا نوشته‌های رازی را دربردارنده‌ی مطمئن‌ترین تعریف‌ها درباره‌ی بیماری‌ها دانسته که توسط یک پزشک ایرانی مسلمان، در قرن نهم میلادی ارائه شده است

در جراحی مهارت داشت و نخستین کسی بود که از تریاک به‌عنوان داروی بیهوشی بهره گرفت و هم او بود که تب را یک سازوکار دفاعی بدن، در رویارویی با عوامل بیماری‌زا معرفی کرد

در جراحی مهارت داشت و نخستین کسی بود که از تریاک به عنوان داروی بیهوشی بهره گرفت و هم او بود که تب را یک سازوکار دفاعی بدن، در رویارویی با عوامل بیماری‌زا معرفی کرد

اکنون به عنوان الکل موضعی در دسترس قرار دارد، حاصل این تلاش‌های رازی است. کیمیاگران هم‌عصر با رازی بر این باور بودند که وی به راز تبدیل فلزهای کم‌ارزش هم‌چون آهن و مس به طلا، دست یافته است و به خاطر بی‌نیاز بودن از مسایل مادی است که بدون دریافت دستمزد به درمان بیماران خود می‌پردازد. درحالی که رازی با تکیه به مسایل انسانی و تعهد به اخلاق پزشکی، دلسوز واقعی همه‌ی بیماران، از فقیر تا غنی بود چنان که در دفاع از شیوه‌ی زندگی شخصی و باورهای فلسفی‌اش گفته است: «مردم می‌دانند که من به خاطر علاقه‌ام به علم، همه‌ی زندگیم را از دوران جوانی وقف آن کرده‌ام. آن‌ها که با من آشنایی دارند می‌دانند که

هرگز به خدمت پادشاهی درنیامدم و نه در خوردن و آشامیدن، و نه در عمل به وظیفه‌ی پزشکی‌ام شیوه‌ی نادرستی پیشه نکرده‌ام. من به کیمیاگری علاقه‌مند بودم و مدت‌هاست که خواص فلزها را بررسی می‌کنم. اما در تبدیل آن‌ها به طلا به نتیجه‌ی مناسبی نرسیده‌ام و با توجه به کارهایی که در خلال قرن‌های گذشته در این زمینه انجام گرفته است، خیلی بعید می‌دانم که تهیه‌ی طلا از فلزهای دیگر امکان‌پذیر باشد...» درعوض، رازی روش آبکاری فلزها را با

طلا و نقره ارایه داده است. به این ترتیب بود که سرانجام کیمیاگران، تحقق آرزوی دیرینه و به ثمر نشستن کوشش‌های خود را تجربه کردند. هم‌چنین فعالیت‌های رازی در زمینه‌ی کیمیاگری به خلق اثری به واقع ارزشمندتر از طلا، با عنوان الاسرار انجامید که در آن به تهیه‌ی مواد شیمیایی و کاربرد آن‌ها پرداخته است. کتاب دیگر رازی سرالاسرار نام دارد که در آن، مواد را با توجه به منبع پیدایش آن‌ها به سه دسته تقسیم می‌کند: مواد با منشأ گیاهی، منشأ جانوری و مواد معدنی. این تقسیم‌بندی به گونه‌ای، مقدمه‌ی تقسیم‌بندی مواد به دو دسته‌ی آلی و معدنی به شمار می‌رود. افزون بر این، دانستنی‌هایی درباره‌ی ۷ روش کیمیاگری و فهرستی از وسایل و ابزار مورد نیاز آن‌ها در این کتاب ارایه می‌شود. رازی در این کتاب مواد معدنی را نیز به ۶ طبقه دسته‌بندی کرده است که به این قرارند: ارواح، اجساد، احجار، املاح، بورات‌ها و زاج‌ها.

از میان بیش از ۲۰۰ کتاب و مقاله‌ای که در موزه‌ها و کتابخانه‌های جهان از رازی به یادگار مانده است، کتاب الحاوی در ۹ جلد به عنوان بزرگ‌ترین فرهنگ پزشکی که تاکنون نگاشته شده است، جایگاه ویژه‌ای دارد. به‌خاطر همین کتاب برجسته بوده که بسیاری از تاریخ‌نگاران از جمله ادوارد گرنویل براون^۱، رازی را بزرگ‌ترین پزشک در دوران قرون وسطی می‌دانند. رازی در این اثر خود برخی از دیدگاه‌های جالینوس را به نقد می‌گذارد و نوآوری‌هایی در بسیاری از موضوع‌ها ارایه می‌دهد. او در احوال خود پس از تألیف این کتاب چنین می‌گوید: «۱۵ سال از زندگیم، شبانه‌روز به نوشتن مجموعه‌ی بزرگ الحاوی گذشت. در این دوران، من از بینایی محروم شدم و حس دستم را از دست دادم و اکنون تنها با کمک دیگران است که می‌توانم به نوشتن و خواندن ادامه دهم.»

به گفته‌ی برخی، رازی در حدود ۳۰ سالگی یا شاید پس از ۴۰ سالگی، در اثر کار و تماس زیاد با مواد شیمیایی به بیماری آب‌مروارید دچار شد که به نابینایی کامل وی انجامید. از ابوریحان

فعالیت‌های رازی در زمینه‌ی کیمیاگری به خلق اثری به واقع ارزشمندتر از طلا، با عنوان الاسرار انجامید که در آن به تهیه‌ی مواد شیمیایی و کاربرد آن‌ها پرداخته است

فردای این سرزمین بهره جسته، آوازه‌ی دیرینه‌ی این پهنه را در جهان جاودانه کنیم.

1. Britannica

2. Brown, E.G.

1. Brown, E.G. Islamic Medicine, Goodword Books Pvt. Ltd.

2. en.wikipedia.org/wiki/Muhammad-ibn-Zakariya-al-Razi

3. wzzz.tripod.com/Razi.html

از میان بیش از ۲۰۰ کتاب و مقاله‌ای که در موزه‌ها و کتابخانه‌های جهان از رازی به یادگار مانده است، کتاب الحاوی در ۹ جلد به عنوان بزرگ‌ترین فرهنگ پزشکی که تاکنون نگاشته شده است، جایگاه ویژه‌ای دارد

بیرونی و ابوالفضل بیهقی نقل شده است که به همین خاطر، او در این زمان به فعالیت‌های کیمیاگری‌اش پایان داد و به جست‌وجوی روش‌های درمانی این بیماری پرداخت. با آن‌که یکی از شاگردان رازی از طبرستان آماده‌ی پرستاری از وی شد اما بنا به گفته‌ی بیرونی، رازی بجز در چند روز پایانی عمرش راضی به این کار نشد و سرانجام در پنجم شعبان سال ۳۱۳ هجری قمری در زادگاهش درگذشت.

اکنون جهان علم ۱۰ قرن با عصر رازی

فاصله دارد و در این مدت با تکیه بر هدایت توانگران و ماهرانه‌ی دانشمندان زمان، مسیری طولانی و پررمز و راز را پیموده است. اما کشتی مجهولات به قصد پهلو گرفتن در ساحل معلومات، فروغ جاودانه‌ی دیدگاه‌های این دانش‌پژوه برجسته را بارها در این پهنه‌ی طوفان‌خیز تجربه کرده است و اگرچه که در دیار خود آن‌چنان که باید، از او یاد نمی‌شود، اما به گواهی بسیاری از تاریخ‌نگاران، کارهای او اثرهایی عمیق بر توسعه‌ی علوم، بویژه پزشکی و داروسازی داشته است.

اکنون که در صفحه‌های کتاب‌های

درسی، از دانشمندانی که تنها در ۳۰۰ سال اخیر فعالیت داشته‌اند، فراوان یاد می‌شود، برماست که زنگار غفلت از یاد، نام و خدمات ارزنده‌ی این بزرگ‌مرد و دیگر بزرگان که نام ایران‌زمین را شهرتی جهانی دادند، بشوئیم و از این اقدام جهت انگیزه‌آفرینی در سازندگان

